

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT NEFT AKDEMİYASI

Əlyazması hüququnda

ƏLİYEV VÜQAR NAMİQ OĞLU

AZƏRBAYCANIN QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İXRAC
POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ
PROBLEMLƏRİ

İxtisas: 5304.01 – İqtisadi fəaliyyət növləri

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Univesitetinin “Beynəlxalq ticarət və gömrük işi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Əməkdar elm xadimi, i.e.d.,
professor A.Ş.Şəkərəliyev

Rəsmi opponentlər: i.e.d., prof. Sevdə Məmməd qızı
Mikayılova
i.ü.f.d., prof. Azər Ağazeynal oğlu
Qurbanov

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat
Universiteti

Dissertasiyanın müdafiəsi “24” sentyabr 2015-ci il saat 11⁰⁰
Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının nəzdindəki D 02.141
Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1010, Bakı şəhəri, Azadlıq prospekti 34, ADNA.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının
kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” iyun 2015-ci il tarixində göndərilmişdir.

D 02.141

Dissertasiya Şurasının Elmi katibi:

t.e.d., prof. Ə.M.Əliyev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası bir çox ciddi sosial-iqtisadi problemlərlə üzləşmişdir. Həmin dövrün ilk mərhələsində respublika iqtisadiyyatının əsas sahələri iflic halına qədər proseslər yaşamışdılar. Yalnız 1994-cü ildən başlayaraq, Azərbaycanda karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təşkili istiqamətində, yəni neft strategiyasının reallaşdırılması sahəsində aparılan tarixi işlər ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsi tədbirlərinin genişləndirilməsində baza rolunu oynamışdılar. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanan və onun titanik əməyinin bəhrəsi olan karbohidrogen ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi və ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində sonrakı dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının praktiki olaraq bütün sahələrində islahatlara başlanmış və onlar getdikcə dərinləşdirilmiş, yeni qanunvericilik bazası formalaşdırılmış, bir çox istiqamətlər üzrə strateji iqtisadi hədəflər müəyyənləşdirilmiş və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə ilk addımlar atılmışdır.

Ölkənin iqtisadi prioritetlərinin milli iqtisadi maraqlar əsasında formalaşdırılması prosesləri 2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq daha da intensivləşmişdir. Azərbaycan bu dövrdə özünün iqtisadi inkişaf modelini formalaşdırma bilmiş, iri regional layihələrin təşəbbüskarı və nüfuzlu tərəfdaşı kimi çıxış etməyə başlamışdır. Ölkənin neft gəlirləri hesabına milli iqtisadiyyatın infrastrukturunun yenilənməsi, ayrı-ayrı sahələrin modernizasiyası prosesləri intensivləşdirilmiş, neft sektorunun inkişafı onu ölkə iqtisadiyyatının lokomotivinə çevirmiş və bu imkandan bəhrələnməklə, Azərbaycanda iqtisadi siyasətin daha iri miqyaslı hədəflərini özündə birləşdirən modeli işlənib hazırlanmış, ölkənin xarici ticarət siyasəti əhəmiyyətli səviyyədə güclənmişdir. Bu proseslərlə yanaşı, artıq milli və dünya ekspertlərinin yekdil fikirlərinə görə, Azərbaycan iqtisadiyyatı neft amilindən asılı vəziyyətə düşmüşdür və ölkənin məlum “Holland sindromu”nun fəsadlarına məruz qalmaması üçün adekvat tədbirlərin görülməsinə çağırışların səslənməsi intensivləşmişdir. 2008-ci ildən etibarən genişlənən dünya maliyyə böhranı və iqtisadi tənəzzül prosesləri Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığını əyani nümayiş etdirdi. Belə ki, Azərbaycan 2008-ci ildə 54,9 mlrd. dollar həcmində xarici ticarət dövriyyəsinə malik olmuşdur və bunun 47,8 mlrd. dolları ixracın

payına düşmüşdür. Şübhəsiz ixracın rekord həcmi birbaşa xam neft ixracı və onun qiymətinin rekord həddə çatması ilə bağlı idi (147 \$/ barrel). Bununla bərabər, 2008-ci ildə ölkə ÜDM-nin həcmi cəmi 40,1 mlrd. manat olmuşdur. 2009-2013-cü illərdə ölkə ixracının həcmi 2 dəfəyə yaxın, xarici ticarət dövriyyəsi isə 1,6 dəfə azalmışdır. 2012-2013-cü illərdə ixracın artımında durğunluq əmələ gəlmişdir. Beləliklə, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın artım tempinin zəifləməsi, ixracın həcmnin artmasına imkan verən mənbələrin məhdudluğu, neft sektorunun ixrac potensialının real imkanlarından istifadənin pik səviyyəsinə çatdığı amilləri nəzərə alınmaqla, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemlərinin həllinə sistemli yanaşmanın vaxtının gəlib çatdığı və adekvat tədbirlərin görülməsi aktuallığı ilə xeyli diqqət cəlb etməyə başlamışdır.

Son 10 ildə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi üçün geniş həcmli tədbirlər görülmüş, dövlətin bu sahədə iqtisadi siyasəti gücləndirilmiş, çox sayda Prezident Fərmanları və Sərəncamları verilmiş, Dövlət Proqramları, Strategiyalar və Konsepsiyalar qəbul edilərək reallaşdırılmışdır. Bu kimi tədbirlərin bir çoxu hazırda icra proseslərini yaşayır. Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə bir qrup dövlət dəstəyi mexanizmləri işlənib hazırlanmış və reallaşdırılmışdır. Xüsusilə, regionların inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların dəstəklənməsi məqsədilə iri infrastruktur layihələri həyata keçirilmiş, lizinq yolu ilə texniki təminat təşkil edilmiş, gübrələrlə təchizat sistemi yaradılmış, anbarlar istifadəyə verilmiş, yollar çəkilmiş, müasir müəssisələr istismara verilmiş, biznes layihələri üzrə güzəştli kreditlər ayrılmış və s. stimullaşdırıcı tədbirlər görülmüşdür. Bütün bunlara baxmayaraq, qeyri-neft sektoru hələlik davamlı və yüksək artım tempi toplaya bilməmiş, ölkənin neftdən asılılığının əhəmiyyətli azaldılmasını təmin etməmiş və rəqabət qabiliyyətliliyi baxımından mövcud problemləri həll edə bilməmişdir.

Azərbaycanın beynəlxalq miqyaslı ən mühüm və strateji vəzifələrindən biri də xarici ticarət dövriyyəsinin diversifikasiyalandırılmasıdır. Ölkə ixracının quruluşunda rəqabət qabiliyyətli ixrac məhsullarının çeşidinin məhdudluğu ciddi problem olaraq qalmaqdadır. Bir çox ənənəvi sənaye sahələrinin ixrac potensialından (kimya, neft və neft-kimya maşınqayırması, metallurgiya və s.) zəif istifadə olunur. Güclü ixrac potensialına və bu sahədə beynəlxalq müqayisəli üstünlük komponentlərinə

malik olan bir sıra aqrosektor məhsullarının ixrac potensialının cüzi bir hissəsi dövrüyyədədir (təzə tərəvəz və meyvələr, üzüm şərabi, bitki yağları və s). Ölkənin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının ümumi vəziyyəti ilə onun mövcud potensialı arasında xeyli fərq qalmaqdadır. Bu sahənin inkişafının sürətləndirilməsi, ixracın tənzimlənməsi, stimullaşdırılması tədbirlərinin, dövlət dəstəyi mexanizmlərinin mövcudluğuna baxmayaraq, bu işlərin səmərəlilik səviyyəsi aşağıdır və s.

Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün ilk növbədə milli iqtisadiyyatın özünün diversifikasiyalaşdırılması və modernləşdirilməsi prosesləri başa çatdırılmalı, innovasiyalaşdırılması sürətləndirilməlidir. Bundan əlavə, qeyri-neft sektorunun ölkənin təbii resursları və iqtisadi amilləri nəzərə alınmaqla, dərinlən tədqiq edilməsi, onun potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi zərurəti diqqəti cəlb edir. Bu proseslərdə strateji vəzifələrdən biri də müasir dövrdə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının dərin təhlilinin aparılması, adekvat meyarlar çərçivəsində bu sahənin imkanlarının müəyyənləşdirilməsi, ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin aşkar edilməsidir. Bütün bu amillər seçilmiş mövzunun aktuallığını müəyyən edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişaf meyilləri, onun ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemləri, xarici ticarətin strukturunun diversifikasiyalaşdırılması, ixracın, xüsusilə, qeyri-neft ixracının stimullaşdırılması, ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, genişləndirilməsi, bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsi, ayrı-ayrı iqtisadi fəaliyyət sahələrinin ixrac potensialının gücləndirilməsi üzrə bir sıra elmi-tədqiqat işləri aparılmış, fundamental tətbiq təyinatlı layihələr reallaşdırılmış, elmi əsərlər nəşr edilmiş və dissertasiya işləri ərsəyə gətirilmişdir. Bu istiqamətlər üzrə A. Nadirov, Z. Səmədzadə, Ə. Nuriyev, A. Musayev, İ. Aliyev, Ə. Muradov, Ə. Bayramov, Ş. Hacıyev, A. Şəkərəliyev, İ. Kərimli, Q. Manafov, H. Rüstəmbəyov, D. Vəliyev, V. Vəliyev, A. Məhərrəmov, Ç. Abbasov, Ş. Əliyev, S. İsmayılov, T. Əliyev, İ. Aslanzadə, Q. Səfərov, E. Hacızadə, V. Qasımlı, Ə. Məsimli, N. İmanov və digərlərinin əməyini qeyd etmək lazımdır.

Bir qrup klassik iqtisadçıların və görkəmli dünya alimlərinin elmi əsərlərində milli iqtisadiyyatının inkişaf proseslərinin və onun ayrı-ayrı sahələrinin beynəlxalq əmək bölgüsü sistemində, dünya əmtəə bazarlarında

ixtisaslaşması problemlərinin nəzəri, metodoloji və praktiki əsaslarının öyrənilməsini A. Smit, E. Butter, D. Rikardo, E. Hekşer, B. Olin, V. Leontyev, P. Samuelson, V. Nordhaus, C. Stiqlitz, S. Linder, R. Vernon, M. Con və digərlərinin elmi əsərlərində görmək mümkündür. Bundan əlavə, bir qrup digər xarici tədqiqatçıların – Y. Avdokuşin, R. Xasbulutov, V. Sençaqov, A. Kuprikov, F. Tzyan, V. Burmistrov, D. Sirtsov, B. Bolek, P. Tsyanshen, V. Kay, H. Attokurova, İ. Vostyuçenko, M. Xakimova, İ. Bondarenko və sairlərin elmi əsərlərində, dissertasiya işlərində milli iqtisadiyyatın inkişaf problemləri, ixracın strukturunun diversifikasiyalasdırılması və ixrac potensialından səmərəli istifadə problemləri öyrənilmişdir.

Aparılmış tədqiqatların elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyətini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın inkişafının sürətləndirilməsi, onun ayrı-ayrı sahələrinin modernləşdirilməsi, ixrac yönümlü iqtisadiyyat sahələrinin potensialının obyektiv qiymətləndirilməsi, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi üzrə bir çox problemlərin daha dərinədən öyrənilməsinə, müvafiq təhlillərin aparılmasına zərurət qalmaqdadır. Sonuncu isə həm dissertasiyanın mövzusunun aktuallığını, həm də tədqiqatın məqsədini və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi müasir qloballaşma şəraitində Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi üçün təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasıdır. Həmin məqsədə müvafiq olaraq tədqiqat işində əsasən aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi;
- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının metodoloji əsaslarının araşdırılması;
- Milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından səmərəli istifadənin öyrənilməsi;
- Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişaf problemlərinin tədqiqi;
- Milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalasdırılması imkanlarının təhlili;
- Qeyri-neft sektorunun əsas göstəricilərinin təhlil edilməsi;

- Müasir dövrdə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin qanunvericilik bazasının mövcud vəziyyətinin təhlili;
- Qloballaşma şəraitində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından effektivli istifadənin araşdırılması;
- Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi və s.

Tədqiqatın predmetini iqtisadi fəaliyyət sahələrinin ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi sistemi, onun metod və üsulları, imkanları və ehtiyatları təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini kimi iqtisadi fəaliyyət sahələrinin ixrac potensialı götürülmüşdür. Tədqiqat prosesində Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ayrı-ayrı sahələri üzrə analitik işləmələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazasını Azərbaycanın, eləcə də xarici ölkə iqtisadçılarının, tədqiqatçı-alimlərinin milli iqtisadiyyatın inkişaf problemləri, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizmləri, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafının xüsusiyyətləri, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemləri üzrə apardıqları elmi-tədqiqat əsərləri, nəzəriyyələr, elmi baxışlar, əldə olunmuş elmi nəticələr, metodoloji yanaşmalar və digər elmi əhəmiyyət kəsb edən materiallar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını ölkə Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, Dövlət Proqramları, Konsepsiyalar və Strategiyaların əsas müddəaları, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (ARDSK), Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi (ARİSN), digər nazirlik və komitələrin statistik nəşrləri, illik hesabatları, proqnoz göstəriciləri, internet resursları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemlərinə müasir dövrün iqtisadi reallıqlarına və global iqtisadi mühitin təsirinə adekvat kompleks və sistemli yanaşmadan ibarətdir. Elmi yeniliyi arqumentləşdirən və müəyyənləşdirən mühüm nəticələr aşağıdakılardır:

- Ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi, onun ixracının strukturundakı problemlər müəyyənləşdirilmiş və qeyri-neft sektorunun ixracı hesabına ölkə ixracının potensialının artırılması şərtləri və yolları müəyyən olunmuşdur;

- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialını nəzəri baxımdan formalaşdıran və şərtləndirən amillərin təsnifatı təklif edilmişdir;
- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi əsaslandırılmışdır;
- İxrac potensialının tənzimlənməsi mexanizmlərinin nəzəri baxımdan metodları və növləri işlənmişdir;
- Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının genişləndirilməsi yollarının əlverişli istiqamətlərinin formalaşdırılması təklif edilmişdir;
- Qeyri-neft ixracı potensialının yüksəldilməsində qarşılıqlı fəaliyyət və əməkdaşlıq modeli tərtib edilmişdir;
- Qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının təkmilləşdirilmə istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasına imkan verən prioritet istiqamətlər ciddi arqumentlərlə müəyyənləşdirilmiş, ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemlərinin həlli üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işindəki əsas müddəalardan, elmi-nəzəri, təcrübi nəticələrdən və təkliflərdən Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemlərinin həllində, bu məqsədlərlə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin yenilənməsində, ixrac potensialının artırılması üçün normativ sənədlərin, yeni dövlət proqramlarının, strategiya və konsepsiyaların, iri miqyaslı tədbirlərin hazırlanmasında istifadə etmək faydalı ola bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri Az.DİU-nun və digər elmi-tədris müəssisələrində keçirilən elmi konfranslarda məruzə edilmiş və bəyənilmişdir. Dissertasiya işinin əsas nəticələri gələcəkdə istifadə olunması üçün “Milenium Konqres Turizm” ASC tərəfindən qəbul edilmişdir.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi ixtisarlara siyahısı, giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin həcmi 146 səhifədir. İşdə 17 cədvəl və 3 şəkil verilmişdir. İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısında 181 mənbə vardır.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində seçilmiş mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, obyektı və predmeti, informasiya və nəzəri-metodoloji bazası, problemin öyrənilməsi səviyyəsi, işin təcrübi əhəmiyyəti və aprobeasiyası kimi məsələlər işıqlandırılır.

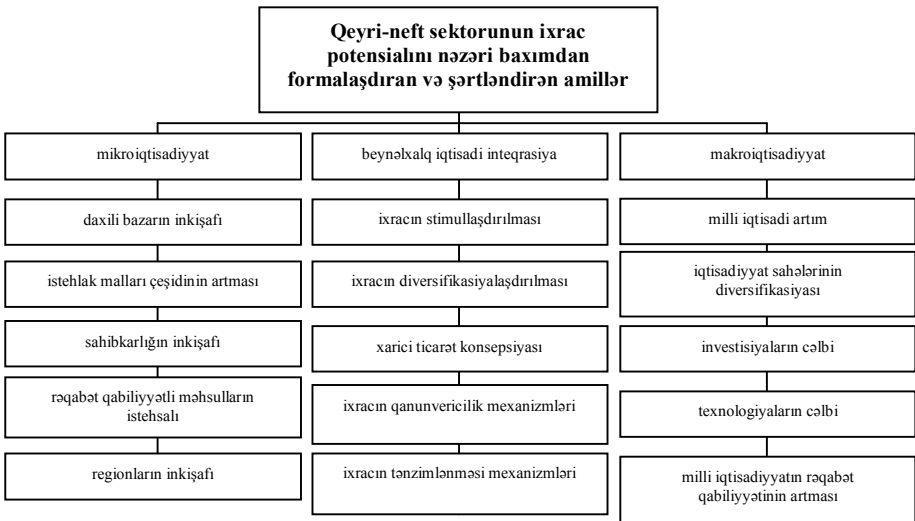
Dissertasiyanın birinci – **“Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları”** – fəslində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin mahiyyətindən və nəzəri əsaslarından bəhs edilir, milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından səmərəli istifadənin rolunun artması tədqiq edilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, dünya təsərrüfat sisteminin qloballaşması şəraitində beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi prosesləri intensivləşməkdədir. Belə şəraitdə milli iqtisadiyyatların inkişaf etdirilməsinin optimal modelləşdirilməsi, milli iqtisadi maraqların qorunması, iqtisadiyyatın diversifikasiyalasdırılması, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın xammal və təbii resurslardan asılılıq amillərinin azaldılması kimi prioritet vəzifələr ortaya çıxır. Şübhəsiz, bu məsələlərdə dövlətin iştirakı, müdaxiləsi və iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması prosesləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi tarix göstərir ki, dünya iqtisadiyyatının formalaşmasının və inkişafının müxtəlif mərhələlərində iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi, dövlətin bu proseslərə müdaxiləsi üzrə çoxsaylı nəzəriyyələr, elmi baxışlar və mülahizələr formalaşmışdır. Məsələn, klassik iqtisadçı A.Smitin “Mütləq üstünlüklər nəzəriyyəsi”ndə ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə, beynəlxalq iqtisadi proseslərdə, milli iqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi proseslərində iştirakının bir çox vacib tərəflərinə aydınlıq gətirmişdir. Eoman Butler isə “Adam Smit - iqtisadiyyatın əlifbası” elmi əsərində ölkənin milli sərvətlərlə bağlı davranışı və xarici ticarətin səmərəliliyini tədqiq etmişdir və ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə ixtisaslaşmasını əsaslandırırmışdır. Başqa bir görkəmli iqtisadçı David Rikardo özünün “Müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsi”ndə İngiltərə və Portuqaliyanın xarici ticarət əlaqələrini araşdırmışdır və azad xarici ticarətin üstün cəhətlərini əsaslandırırmışdır. Burada bir ölkənin digər ölkəyə əmtəələr üzrə müqayisəli üstünlüyü qabardılır.

İşdə qeyd olunur ki, əksər hallarda tədqiqatçılar, ekspertlər hər hansı bir hasilat sənayesinin dominant olduğu ölkənin, bu sahədən əldə edilən xammal satışı üzrə beynəlxalq əmtəə bazarlarında ixtisaslaşmasında ciddi təhlükənin olduğunu göstərirlər. Bununla bağlı “Holland sindromu” fenomeni problemi də məlumdur və bu mülahizələr dövlətin hasilat sənayesindən əldə etdiyi xammal və resursların beynəlxalq bazara çıxarılması və ixracı siyasətinin tənzimlənməsində, paralel olaraq, bu sahənin səmərəliliyinin təmin edilməsi strategiyasının, yəni siyasətinin formalaşdırılması, qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemlərinə adekvat iqtisadi mexanizmləri hazırlanması strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Bu fəsilə Azərbaycanla qeyri-neft sektorunun ixrac potensialını formalaşdıran və şərtləndirən amillərin təsnifatı tərəfimizdən verilmiş və şəkil 1-də öz əksini tapmışdır.

Şək. 1. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialını nəzəri baxımdan formalaşdıran və şərtləndirən amillərin təsnifatı

Bu təsnifatda verilmiş amillərin hər biri dövlətlərin iqtisadi siyasətlərində bu və ya digər formada iqtisadi siyasət mexanizmləri və iqtisadi rıçaqları, yəni dövlət tənzimləmələri qismində çıxış edirlər.

Tədqiqat prosesində tərəfimizdən ixrac potensialının tənzimlənməsi mexanizmlərinin nəzəri baxımdan metodları və növləri işlənmişdir və cədvəl 1-də əks olunmuşdur.

Cədvəl 1.

İxrac potensialının tənzimlənməsi mexanizmlərinin nəzəri baxımdan metodları və növləri

Metodlar	o cümlədən: növlər
I. Hüquqi	1. Qanunlar 2. Normativ aktlar 3. Dövlət proqramları 4. Konsepsiyalar 5. Strategiyalar
II. Administrativ	1. Kvotalar 2. Lisenziyaləşdirmə
III. İqtisadi	1. İxrac strukturunun inkişafı 2. Vergi güzəştləri 3. İxrac-ticarət zonalar 4. İxrac-sənaye məhəlləri
IV. Birbaşa	1. İxracatçıların rüsumdan azad edilməsi 2. İxracın güzəştli kreditləşdirilməsi 3. Dövlət sifariş
V. Dolayı	1. Vergi dərəcələri 2. Gömrük rüsumları 3. Kredit-pul amili

Qeyd: Cədvəl 1.1 tədqiqat materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəldən göründüyü kimi ixrac potensialının tənzimlənməsinin nəzəri baxımından müxtəlif metodları, çoxfunksiyalı mexanizmləri mövcuddur və dövlətin əsas vəzifəsi ölkənin iqtisadi inkişaf və ixrac konsepsiyasına adekvat olaraq, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının optimal tənzimlənməsi siyasətini formalaşdırmaq, onun praktiki reallaşdırılması mexanizmlərini hazırlamaq və həyata keçirməkdən ibarətdir.

Dissertasiyada qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsi ilə bağlı mühüm şərtlər kimi çıxış edən amillərin aşağıdakı qrupu fərqləndirilmişdir:

- milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı və onun iqtisadiyyat sahələrinin diversifikasişdırılması problemlərinə sistemli yanaşmanı, strateji hədəflərin müəyyənləşdirilməsini və prioritet iqtisadi siyasət mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsini zəruri edir;

- bazar iqtisadiyyatı strukturlarının inkişafının intensivləşdirilməsi, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin göstərilməsi, xarici ticarət fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması prioritetlərinin tənzimlənməsi metodlarının effektivli modellərinin işlənib hazırlanması və reallaşdırılması;
- qeyri-neft sektorunda ixrac potensialına əlavə töhfələr vermək iqtidarında olan iqtisadiyyat sahələrinin potensialının öyrənilməsi və onlardan səmərəli istifadə mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- milli iqtisadiyyatın strateji iqtisadi inkişaf prioritetlərinə adekvat qeyri-neft sektoru əsaslı ixrac istiqamətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi və onların reallaşdırılması mexanizmlərinin təşkili prinsiplərinin optimallaşdırılması;
- qeyri-neft sektorunun ixrac potensialları üzrə dünya əmtəə bazarlarında intensiv hərəkət imkanlarına malik malların və məhsulların çeşidinin müəyyənləşdirilməsi və onların ixrac potensialı məcmusuna daxil edilməsi mexanizmlərinin tənzimlənməsi və s.

Bu fəsilə qloballaşmanın hər bir sahədə dərinləşdiyi müasir şəraitdə baş verən tendensiyalara adekvat dövlət modelinin formalaşdırılması, dövlət tərəfindən hazırlanması və tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan tənzimləmə mexanizmlərinin, alətlərin kəsərliliyi vurğulanır. Göstərilən istiqamətdə dövlətin milli iqtisadiyyatın balanslaşdırılmış inkişafı üzrə prioritet və strateji vəzifələrinin əsas funksiyalarına aşağıdakıların daxil edilməsi təklif olunur:

- iqtisadiyyatın artım və inkişaf proseslərində bilik amilinin roluna üstünlük verilməsi və gücləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın struktur dəyişikliklərinin aparılması və diversifikasiya proseslərinin optimallaşdırılması;
- iqtisadi artımın və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması mexanizmlərinin işlənib hazırlanması və reallaşdırılması;
- cəmiyyətlə mülkiyyətçilər arasında münasibətlərin differensiallaşdırılması, müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin milliləşdirilməsi proseslərində tarazlıq prinsiplərinin qorunması;
- ölkə və xarici kapitalın qarşılıqlı hərəkətinin səmərəliliyinin təşkili;
- iqtisadi artımın və iqtisadi inkişafın regional yanaşmasında daha optimallaşdırılmış modelə üstünlük verilməsi və s.

Hesab edirik maliyyə böhranları və iqtisadi tənəzzül prosesləri milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılmasını və xüsusilə ixrac potensialının

möhkəmləndirilməsi üçün bir qrup strateji dövlət iqtisadi siyasət mexanizmlərinin hazırlanmasını və tətbiqini aktuallaşdırır:

- bu şəraitdə milli iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti real qiymətləndirilməli, regional və beynəlxalq iqtisadi inkişaf tendensiyalarına müvafiq və praktiki baxımdan effektivli dövlət iqtisadi siyasəti müəyyənləşdirilməlidir;
- milli iqtisadiyyatın inkişafının xammal və təbii resursların istehsalı, satışı, xammal elementli ixrac modelinin təkmilləşdirilməsi və modelləşdirilməsi vacibdir;
- xarici ticarət fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi rıçaqları yenilənməli və müasir dünya bazarları tendensiyalarına adekvat olaraq diversifikasiyalaşdırılmalıdır;
- qeyri-xammal və təbii ehtiyatlar əsaslı iqtisadi fəaliyyət istiqamətləri dəyərləndirilməli, dünya təcrübəsi fundamental araşdırılmalı, yeni baxdığımız tədqiqat probleminə adekvat desək, “qeyri-neft sektorunun inkişafı” və “qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması” prioritetləri müəyyənləşdirilməlidir;
- qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının stimullaşdırılması üzrə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin real iqtisadi sektorlara adekvatlığı qiymətləndirməli, bu sahənin dövlət tənzimlənməsi istiqamətləri təkmilləşdirilməlidir və s.

İşdə milli iqtisadiyyatların inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının rolunun artmasının dünya ticarətində ixracın əhəmiyyətinin yüksəlməsi ilə bilavasitə bağlı olması göstərilir, dünya ticarəti üzrə göstəricilərin təhlili verilir.

Dissertasiyanın ikinci – **“Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin mövcud vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi”** – fəslində ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tendensiyaları və diversifikasiyaşdırılması problemləri araşdırılır, çoxillik statistik məlumatlar əsasında qeyri-neft sektorunun mövcud vəziyyəti və əsas göstəriciləri təhlil edilir, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı qiymətləndirilir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm tendensiyalardan biri regionların iqtisadi fəallığının artırılması, onların dünya iqtisadi proseslərinə integrasiyasının təşkili və ixrac potensialının formalaşdırılmasıdır. 2005-2013-cü illərdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın

tendensiyalarının dinamikliyini əks etdirən bir sıra göstəricilər cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2.

Azərbaycan Respublikasında bir qrup sosial-iqtisadi göstəricilərin dinamikası (əvvəlki ilə nisbətən %-lə) *)

Göstəricilər	İllər				
	2005	2010	2011	2012	2013
ÜDM	126,4	105,0	100,1	102,2	105,8
Sənaye istehsalı	139,5	102,6	95,0	97,7	101,8
Kənd təsərrüfatı məhsulları	107,5	97,8	105,8	106,6	104,9
Əsas kapitala investisiyalar	116,6	121,2	127,3	118,5	115,1
*) Cədvəl ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır					

Cədvəl məlumatlarının təhlili göstərir ki, ölkə üzrə ÜDM-in artım tempi 2010-cu ildən başlayaraq azalıb və ancaq 2013-cü ildə 5,8 %-lik artım tempi bərpa edilib. Sənaye istehsalının həcmi əsasən azalsa da son illərdə burada müəyyən artımı müşahidə etmək olur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı 2011-2013-cü illərdə müvafiq olaraq, 5,8 %, 6,6 % və 4,9 % səviyyəsində artmışdır. Bununla belə, bu göstəricilər və ölkənin iqtisadi potensialı bir daha iqtisadiyyatın diversifikasiyalasdırılmasının sürətləndirilməsini və ixracının strukturunun təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Tədqiqatla müəyyən edilmişdir ki, son on il ərzində Azərbaycan dünyada ən sürətli templərlə inkişaf etmiş, onun iqtisadiyyatı 3,4 dəfə, sənaye istehsalı 2,7 dəfə artmış və kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə artmış, 2013-cü ildə qeyri-neft sektorunun artımı təqribən 10 % və ölkə iqtisadiyyatı təqribən 6 % artmışdır. Son 10 il ərzində ölkəyə 160 mlrd. dollar investisiya cəlb edilmiş, 2013-cü ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 28 mlrd. dollar – rekord səviyyədə sərmayə qoyulmuşdur. Bunlarla bərabər, ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiya-laşdırılması problemləri qalmaqdadır, ayrı-

ayrı iqtisadiyyat sahələrinin modernləşdirilməsi başa çatmayıb, xüsusilə qeyri-neft sektoru sahələri tam innovasiyalaşdırılmayıb və s.

Tədqiqatlara görə, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafının başlıca istiqamətlərindən biri iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı istehsal sahələrinin diversifikasiyasıdır. Emal sənayesinin müasir iqtisadi və texniki durumu diversifikasiya meylinin hər vasitə ilə güclən-dirilməsini tələb edir. İqtisadiyyatının diversifikasiyalaşdırılmasının, ÜDM-də özəl sektorun və xidmət sahəsinin payının artırılmasının, sənaye sahələrində, o cümlədən neft-qaz maşınqayırması, neft-kimya, metallurgiya, cihazqayırma, tikinti materialları istehsalı, aqrar sektor və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahələrində inkişafın sürətləndirilməsinin, yeni iqtisadiyyat sahələrinin – İKT, turizm və kosmik sənayesinin rolunun gücləndirilməsinin, xarici ticarət dövryyəsi strukturunun diversifikasiyalaşdırılmasının vacibliyi müasir dövrdə aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

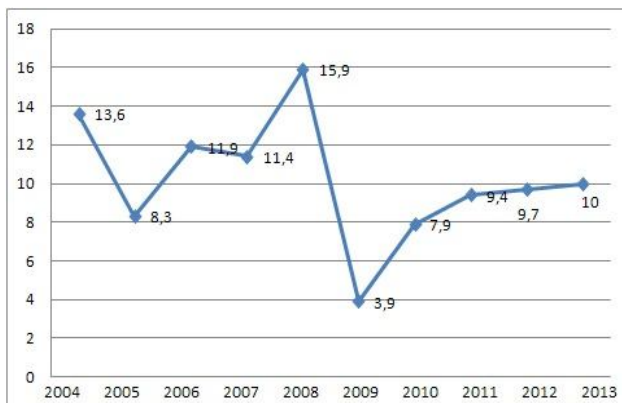
Təhlil görə, 2003-cü ilin sonlarından başlayaraq, Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın dinamikasının sürətləndirilməsində qeyri-neft sektorunun roluna ciddi önəm diqqəti cəlb edir. Ölkə ÜDM-nin ümumi həcmində qeyri-neft sektorunun payı cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl 3.
Azərbaycan Respublikasının ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payı (mlrd. manatla) *)

Gösrəricilər	İllər									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Cəmi ÜDM	8,5	12,5	18,7	28,4	40,1	35,6	42,5	52,1	54,0	57,7
O cümlədən:										
Qeyri-neft sektoru	5,6	7,0	8,2	11,7	17,1	18,6	21,4	25,4	28,5	32,6
Qeyri-neft sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi (%-lə)	65,9	56,0	43,9	41,2	42,6	52,2	50,4	48,8	52,8	56,6
*) Cədvəl ARDSK-nin materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.										

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi, 2004-2005-ci illərdə ÜDM-in real həcmi 6,8 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorunun həcmi 5,8 dəfə artmışdır. Əgər 2004-cü ildə qeyri-neft sektorunun ölkə ÜDM-də xüsusi çəkisi 65,9 % idisə, bu rəqəm 2007-ci ildə 41,2 %-ə kimi enmiş, 2009-2012-ci illərdə demək olar ki, eyni səviyyədə qalmış, yalnız 2013-cü ildə ölkə

iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyər əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10 % artmışdır. Qeyri-neft sektorunda yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi 2013-cü ilin yekununda 56,6 % təşkil etmişdir. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun real artım tempi şəkil 2-də verilmişdir.

Şəkil 2. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun real artım tempi.

(Qeyd: ARDSK-nın və ARSİN-nin materialları əsasında hazırlanmışdır).

Göründüyü kimi, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişaf tempi 2004-2013-cü illərdə qeyri-sabit olmuşdur. Əgər 2004-cü ildə real artım 13,6 % idisə, növbəti 2005-2007-ci illərdə bu göstərici aşağı düşərək, 2007-ci ildə 11,4 % təşkil etmişdir. 2008-ci ildə qeyri-neft sektorunun real artımı rekord səviyyədə 15,9 % təşkil etsə də, növbəti ildə 2009-cu ildə bu göstərici son 10 ildə ən aşağı həddə -3,9 % səviyyəsinə enmişdir. 2010-2013-cü illərdə isə real artım sabit dinamika nümayiş etdirmiş və əvvəldə qeyd olunduğu kimi, 2013-cü ildə 10 % olmuşdur. 2013-cü ilin yekunu üzrə Azərbaycanın qeyri-neft sənayesində istehsal olunan məhsulun həcmi 6776,6 mln. manat təşkil etmişdir və onun strukturu cədvəl 4-də əks etdirilmişdir.

Cədvəl 4-n təhlili göstərir ki, emal sənayesi qeyri-neft sənayesinin əsas aparıcı sahəsidir və bu sahədə istehsal olunan məhsulun 69,1 %-i onun payına düşür. Qeyri-neft emalı sənayesinin 69,1 % payında qida məhsulları və içki istehsalı 40,9 %, metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatların istehsalı 5,9 %, tikinti materiallarının istehsalı 5,1 %, elektrik

avadanlıqlarının istehsalı 1,9 %, kimya sənayesi 3,0 %, maşın və avadanlıqların istehsalı 3,6 %, digər sənaye sahələrinin istehsalı 8,6 % olmuşdur. Göründüyü kimi, geniş potensiala malik bir sıra sənaye sahələrinin (kimya, metallurgiya və s.) qeyri-neft sənayesindəki payı adekvatlıq təşkil etmir və bu sahələrdə qeyri-neft sənayesinin imkanlarından daha səmərəli istifadəyə ehtiyac qalmaqdadır.

Cədvəl 4.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sənayesinin ümumi buraxılışının strukturu (2013-cü ilin yekunu üzrə) *)

Göstəricilər	mln.manatla	%-lə xüsusi çəkisi
Cəmi	6776,6	100
Mədənçıxarma sənayesi	4679,2	69,1
Emal sənayesi	108,1	1,6
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1770,6	26,1
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi	218,7	3,2

*) Cədvəl ARSİN-nin materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyri-neft sektorunun təhlili və tədqiqi üzrə araşdırmalar bu qənaətə gəlməyə imkan verir ki, sektorun potensialının daha ciddi arqumentlərlə qiymətləndirilməsi və təhlili üçün bir qrup strateji meyarlar ciddi nəzərə alınmalıdır:

- ilk növbədə, qeyri-neft sektorunun prioritetliyi nəzərə alınmaqla, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tendensiylarına adekvat istiqamətlərin müəyyənəşdirilməsi, mövcud resurslardan səmərəli istifadə olunması və onların bazasında müxtəlif qeyri-neft sektorlarının inkişafının əsaslandırılması və təşkili;
- təbii ehtiyatlar hesabına emal müəssisələrinin yaradılması prosesləri ilə əmək ehtiyatlarının məhsuldar yerləşdirilməsi baxımından uzlaşdırılması, regionlarda sənaye zonalarının, sənaye məhəllələrinin, aqrar şəhərciklərin, aqrar komplekslərin, elm-innovasiya və klaster təyinatlı kənd təsərrüfatı və aqrar holdinqlərin təşkilinə baxılmalı;
- aqrar sektora dövlət dəstəyi mexanizmlərinin bu sektorun qarşısında duran müasir vəzifələr baxımından təkmilləşdirilməsi proseslərinin intensivləşdirilməsi və s.

İşdə milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici-iqtisadi əlaqələrin və xarici ticarət fəaliyyətinin əhəmiyyətini artıran bir qrup amillərə aid edilmişdir:

- milli iqtisadiyyat xarici ticarət vasitəsilə ilə dünya ölkələrinin sərhədlərini daha tez keçir və integrasiya kanallarına daxil olur;

- xarici-iqtisadi əlaqələr dövlətlərarası çoxşaxəli münasibətlər formalaşdırır, beynəlxalq əməkdaşlığın səmərəli modellərinin müəyyənləşdirilməsinə yardımçı olur;
- xarici ticarət fəaliyyəti ölkənin istehsal, təsərrüfat və idarəetmə sferalarına yeni texnologiyalar, müasir avadanlıqlar, mütərəqqi idarəetmə metodları gətirir;
- xarici iqtisadi əlaqələrin artması və coğrafiyasının genişlənməsi milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə xarici investisiyaların cəlbini və bu sahələrə xarici investorların gəlməsini sürətləndirir;
- xarici ticarət fəaliyyəti üzrə rəqabət qabiliyyətli müəssisələrin şəbəkəsinin genişlənməsi milli iqtisadiyyatın fəallığını artırır, rəqabət mühitini gücləndirir, milli keyfiyyət standartlarının səviyyəsinə müsbət təsir göstərir;
- xarici ticarətin artımı ölkənin strateji iqtisadi siyasətinin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə real imkanlar yaradır, ölkəyə valyuta resurslarının gətirilməsini və valyuta ehtiyatlarının artırılmasını təmin edir;
- ixrac təyinatlı məhsulların çeşidinin çoxalması daxili istehlak bazarının səviyyəsinin artmasını stimullaşdırır, ölkənin beynəlxalq aləmdə, dünya əmtəə bazarlarında imicini yüksəldir;
- ixrac potensialının yüksəlməsi milli iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının dünya iqtisadiyyatında baş verən maliyyə və iqtisadi problemlərin fəsadlarına immunitetinin formalaşmasına əsaslı köməklik göstərir;
- ixrac potensialının artması milli iqtisadiyyatın çox şaxələndirilməsinə imkan verir və s.

Dissertasiyada qeyri-neft sektorunun ixrac potensialını daha dolğun təsəvvür etmək və təhlilini vermək üçün Azərbaycanda xarici ticarət dövriyyəsinə, o cümlədən, ixracın dinamikasına diqqət yetirmək vacib sayılmışdır. Belə ki, 1995-2013-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsi 26,6 dəfə artdığı halda, ixracın həcmi 37,6 dəfə artmışdır. 2008-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsinin əvvəlki illə nisbətə 4,7 dəfə, o cümlədən, ixracın 7,9 dəfə artması həmin ildə neft xammalının ixracı həcmının artması və, əsasən, dünya bazarında xam neftin qiymətinin yüksək həddə çatması ilə bağlı olmuşdur. 2012-2013-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin və, xüsusilə, ixracın artımında problemlər özünü göstərmişdir. Xarici ticarət dövriyyəsi 2008-ci ilə nisbətə 2013-cü ilin yekuna 1,6 dəfə, ixrac isə - 2

dəfəyə yaxın azalmışdır. 2013-cü ildə xarici ticarət dövriyyəsi 2011-ci ilə nisbətən 4,5 %, ixracın həcmi isə 9 % azalmışdır. Bir sıra qeyri-neft məhsullarının ixracı barədə göstəricilər cədvəl 5-də verilmişdir.

Cədvəl 5.

Azərbaycan Respublikasında bir sıra mühüm qeyri-neft məhsullarının ixracı (mln. ABŞ dolları) *)

Mal qrupları	İllər				
	2008	2010	2011	2012	2013
Diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsullar	1,2	0,547	0,66	0,68	1,85
Bitki mənşəli məhsullar	252,1	190,3	268,9	308,1	301,7
Heyvan və heyvan mənşəli piylər və yağlar	123,4	188,3	173,8	221,8	227,9
Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün	156,2	214,2	273,8	301,7	346,9
Mineral məhsullar	46369,5	20199,9	25112,5	22281,1	22 255,8
Kimya sənaye məhsulları	107,6	47,9	120,1	174,6	57,2
Plastik kütlələr	123,8	84,7	124,0	109,0	122,6
Toxuculuq materialları və məmulatlar	44,0	42,8	58,1	52,6	58,2
Azqiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar	363,6	126,2	231,6	218,4	187,6

*) Cədvəl Azərbaycanın xarici ticarəti məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

2008-2013-cü illər ərzində diri heyvanlar və heyvan mənşəli məhsulların ixrac həcmi 54,2 %, bitki mənşəli məhsulların ixracı isə 19,7 % artıb. Hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün məmulatları üzrə ixrac 2008-2013-cü illər ərzində 2 dəfədən çox, heyvan və heyvan mənşəli piylər və yağların ixracı – 1,9 dəfə, toxuculuq materialları və məmulatlarının ixracı 1,3 dəfə artmışdır. Az qiymətli metallar və onlardan hazırlanan məmulatların ixracı – bu dövr ərzində 48,4 %, plastik kütlələrin – 1,0 %, kimya sənayesi məhsullarının – 46,8 %, mineral məhsulların ixracı isə - 2,2 dəfə azalmışdır.

Göründüyü kimi, qeyri-neft sektoru sahələrinin ixrac potensialının artırmaq imkanı olan mal qruplarının bir çoxu üzrə ixracın həcmi yüksəlmişdir. Bununla belə, ölkə ixracının əsas həcmi təşkil edən mineral məhsulların ixracı qeyd olunduğu kimi, 2,2 dəfə azalmışdır. Bu fakt

bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının ixrac potensialının hələki mineral xammal resursları ixracından asılılığının əyani göstəricisi kimi xarakterizə olunur.

Dissertasiyanın üçüncü – **“Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”** – fəslində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası və onun təkmilləşdirilməsi məsələlərinə baxılır, qloballaşma şəraitində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından istifadənin yüksəldilməsi yolları və həmin sektorda ixrac potensialının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilir.

Aparılan tədqiqat göstərir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında xarici investisiyaların cəlb edilməsi və bununla bağlı qanunvericilik bazasının formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi, investorların ölkə iqtisadiyyatına iri kapitalın gətirilməsində həvəsləndirilməsinin qanunvericilik əsasları yaradılmış, sahibkarlığın və biznes mühitinin inkişafı üçün böyük həcmli işlər görülmüşdür. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” ölkə qanunları qəbul edilmişdir.

Bir çox ölkələrdə investisiyaların tənzimlənməsi ümumi qanunlar çərçivəsində aparılır və əsasən ölkə konstitusiyasında baxılır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bildirilmişdir ki, mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən qorunur. Məhkəmənin qərarı olmadan heç kim mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz. Bu maddələr Azərbaycan vətəndaşları ilə yanaşı, xarici vətəndaşlara da şamil olunur. “Xarici investisiyaların qorunması” haqqında Qanunun 11-ci maddəsində milliləşdirməyə qarşı dövlət təminatı nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, investisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi öz növbəsində ölkənin mineral və xammal resurslarından daha səmərəli istifadə olunmasına, yeni rəqabət qabiliyyətli ixrac təyinatlı mal və məhsulların çeşidinin artırılmasına, ixracın stimullaşdırılmasına, hazır sənaye məhsullarının ixracının genişləndirilməsinə, bütövlükdə ölkədə investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsinə, qeyri neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə və onun ixrac potensialının əhəmiyyətli səviyyədə artırılmasına şərait yaradır, bu proseslərdə hüquqi-normativ bazanın etibarlılığını, işləkliliyini artırır.

Son 10 il ərzində də ixracın tənzimlənməsi, ixrac əməliyyatlarının qaydalarının təkmilləşdirilməsi, ixrac nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması üzrə Qanun və Prezident Fərmanları verilmişdir. “İxrac nəzarəti haqqında” Qanunun tətbiqi ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixracın səmərəliliyinin artırılması proseslərini gücləndirmişdir. Ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə AR-da idxal ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində əlavə tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi təmin olunmuşdur. İxrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi, ixracın effektivliyinin artırılması, ixracın stimullaşdırılması, xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının ixrac əməliyyatlarını genişləndirməyə həvəsləndirilməsi, bu sahədə yerli və xarici investorların fəallığının artırılması məqsədilə, “AR-da xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında AR Prezidentinin 1997-ci il 24 iyun tarixli 609 №-li Fərmanı ilə təsdiq olunmuş” Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi Qaydaları”na bir sıra dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir.

Azərbaycanda yeni və yüksək ixracyönümlü iqtisadiyyat sahəsi olan kosmik sənayesinin yaradılması və inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri diqqət çəkir. Bu sahənin ölkənin qeyri-neft ixracı potensialına verə biləcəyi töhfələr yüz milyonlarla və yaxın perspektivdə daha böyük məbləğdə gəlirlə proqnozlaşdırılır. Sahə üzrə qəbul edilmiş Dövlət Proqramının əsas məqsədi respublikada kosmik sənayesinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi, bir çox digər strateji məqsədlərlə bərabər, kosmik sənayenin inkişafının təmin edilməsi, yerli istehsalın stimullaşdırılması və onun ixrac potensialının dəstəklənməsidir. Nəhayət, 2014-cü ilin ölkədə “Sənaye ili” elan edilməsi sənayeləşmə siyasəti mexanizmlərinin müasir tələblər səviyyəsində tənzimlənməsinə və təkmilləşdirilməsinə güclü təkan vermişdir. Prezident Fərmanında bildirilir ki, hazırkı mərhələdə müasir çağırışlar və yeni təşəbbüslər nəzərə alınmaqla sənayenin modernləşdirilməsi və qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin, sənaye parklarının yaradılması, regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafını təmin edəcək imkanların formalaşdırılması zəruridir. Bu strateji vəzifələrin reallaşdırılması təqdirində, birbaşa və dolaylı olaraq, ölkədə ixrac potensialının daha mükəmməl tənzimlənməsi, ixrac

potensialının gücləndirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması perspektivləri artır.

Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının təhlili və tənzimlənməsini araşdırarkən ölkə iqtisadiyyatının qlobal təsirlərdən etibarlı qorunmasının təşkili üçün ilk növbədə ixrac yönümlü istehsal sahələrinin genişləndirilməsi, ixracın stimullaşdırılması, sistemli yanaşmanın təmin olunması, bu sahədə sahibkarlıq subyektlərinin fəallığının artırılması, ayrıca qeyri-neft sektoru sahələrinin investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi vacib meyarlar kimi çıxış edir. Qloballaşma şəraitində qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından istifadənin daha səmərəli təşkili və yüksəldilməsi yollarından mühümlüyü ilə seçilən prioritetlərdən biri də Azərbaycanın valyuta ehtiyatlarından effektivli istifadənin təmin olunması, xarici kapitalın ölkəyə gətirilməsi və investisiyaların cəlbi proseslərində müasir iqtisadi tendensiyalara adekvat iqtisadi siyasət mexanizmlərinin döviyyəyə buraxılması, ölkənin xaricə kapital ixrac etmək imkanlarının uzaq perspektivlər nəzərə alınmaqla və milli iqtisadi maraqlar qorunmaqla optimal modelləşdirilməsidir.

Fikrimizcə, Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının genişləndirilməsi yollarının çoxvektorluğu istiqamətində bir sıra əlverişli istiqamətlər formalaşdırmaq mümkündür:

- Azərbaycanın qlobal maliyyə və investisiya mühiti şəraitində beynəlxalq integrasiya kanallarına daha fəal çıxması ixracın qeyri-neft sektorları, o cümlədən xidmət sahələri üzrə diversifikasiya-laşdırılmasına əlavə imkanlar yaradır;
- Fəal surətdə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq, təsərrüfat və kooperasiya əlaqələrinə qoşulan milli şirkətlərin ixrac potensialında rolunun yüksəldilməsinin stimullaşdırılması proseslərində yeni əlverişli imkanlar formalaşdırılır;
- Bu və ya digər formada xarici ticarət fəaliyyətinin fəallaşması ilk növbədə ixrac potensialının yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır, çünki qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının yüksəldilməsi dövlətin xarici ticarət iqtisadi siyasətinin ana xəttini təşkil edir və s.

Araşdırmalar göstərir ki, yaxın perspektivdə ölkə banklarının kredit resurslarının əhəmiyyətli hissəsinin ixrac yönümlü mal və məhsulların istehsal sahələrinin yaradılması istiqamətinə yönəldilməsinin hüquqi və praktiki mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi gözlənilir. Bu istiqamətdə görülməli tədbirlərin səmərəliliyi yüksək olarsa, ölkənin qeyri-neft

ixracının potensialının yüksəldilməsində yeni bir güclü potensiala malik qarşılıqlı fəaliyyət və əməkdaşlıq modelinin – “kommersiya banklarının kredit resursları -> ixrac yönümlü istehsal sahələri -> rəqabətqabiliyyətli ixrac məhsulları -> valyuta resurslarının ölkəyə gətirilməsi mənbələrinin şaxələndirilməsi -> valyuta ehtiyatlarının artması” kimi effektivli və məhsuldar fəaliyyət sxeminin reallaşdırılmasında əhəmiyyətli nəticələrin əldə ediləcəyinə inam artmaqdadır. Bizə görə, bu çoxgedişli bank kapitalı-istehsal-ixrac potensialının artması sxemi ölkənin ilk növbədə qeyri-neft ixracının diversifikasiyalaşdırılması, coğrafiyasının genişləndirilməsi, bu istiqamətdə perspektivli fəaliyyət sahələrinin inkişafının davamlılığının təmin edilməsində əhəmiyyətli amil kimi çıxış etmək iqtidarındadır.

Azərbaycanın hazırkı iqtisadi inkişaf tendensiyaları və strateji hədəfləri ölkə iqtisadiyyatının daha da şaxələndirilməsini və modernləşdirilməsini şərtləndirir. Zənnimizcə, milli iqtisadiyyatın bundan sonrakı inkişaf proseslərinin daha səmərəli və optimal təşkili üçün bu proseslərin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, həyata keçirilməsi tədbirləri də vacib şərtlər kimi çıxış edirlər:

- Milli iqtisadiyyatın əsas bazar iqtisadiyyatlı funksiyaları və fəaliyyət prinsipləri formalaşdığından yeni keyfiyyət və kəmiyyət mərhələsinə qalxması prioritetlərinin reallaşdırılması;
- Ölkə iqtisadiyyatının baza prinsiplərinin imkan verdiyi yerdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilən yeni iqtisadi inkişaf meyarlarının müəyyənləşdirilməsi;
- Müasir texnologiyalar, idarəetmə metodları əsaslı innovasiyalaşdırılmış iqtisadi inkişaf modelinə keçidin başa çatdırılması;
- Yeni və məhsuldar rəqabətqabiliyyətli ixrac yönümlü müəssisələrin təşkili və bu şəbəkənin genişləndirilməsi;
- Neft-qaz amilindən yararlanaraq və bu sektorun gəlirlərindən bəhrələnərək, ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafının intensivləşdirilməsi dərəcəsinin əhəmiyyətli səviyyədə artırılması;
- Ölkə iqtisadiyyatının neft və qazla bağlı olmayan potensialının yenidən qiymətləndirilməsi və reallıqlar əsasında mühüm meyarların formalaşdırılması;

- Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artımına imkan verə bilən iqtisadiyyat sektorlarının inkişafının dayanıqlılığının və davamlılığının təmin edilməsi;
- Qeyri-neft ixracının stimullaşdırılması, ixrac potensialının tənzimlənməsinin effektivli mexanizmlərinin işlənib hazırlanması, təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və s.

Qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının bu sektorunun fəaliyyət istiqamətləri üzrə bir qrup təkmilləşdirilmə istiqamətlərini qeyd etmək məqsəduyğundur:

- qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin baza elementlərinin dünya qlobal inkişafı proseslərinə adekvatlığı səviyyəsində təkmilləşdirmənin aparılması;
- qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının real indikatorlar əsasında gücləndirilməsinin təşkili tədbirlərinin intensivləşdirilməsi;
- qeyri-neft sektoru sahələrinin investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, xarici investorların bu sektorun sahələrinə gəlməsi tədbirlərinin şaxələndirilməsi;
- ixrac yönümlü sahibkarlıq subyektlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin real qiymətləndirilməsi, zəruri tədbirlərin görülməsi, işlək mexanizmlərin tətbiq edilməsi;
- xarici ticarət dövriyyəsinin, xüsusilə, ixracın strukturunda qeyri-neft sektorunun payının artırılmasının sürətləndirilməsi üçün prioritet istiqamətlərin reallaşdırılması, bu istiqamətlərdə ayrı-ayrı ixrac elementlərinin gücləndirilməsinin təmin olunması;
- qeyri-neft sektorunun ixrac yönümlü sənaye sahəsinin inkişafının sürətləndirilməsi, dövlət dəstəyi mexanizmləri səmərəliliyinin artırılması, yeni, modern sənaye müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması;
- ixrac potensialını gücləndirə biləcək sənaye zonalarının, sənaye parklarının, sənaye məhəllələri kompleksinin ölkənin təbii ehtiyatları, coğrafi (regional) amilləri nəzərə alınmaqla, təşkili və genişləndirilməsi proseslərinin təşkili;
- qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının yüksəldilməsində xarici investorların iştirakının sürətləndirilməsi, xarici investisiyaların cəlbinin genişləndirilməsi üçün xüsusi iqtisadi zonalar institutunun Azərbaycanın iqtisadi sisteminə daxil edilməsinin başa çatdırılması və bu kimi zonaların yaradılmasına başlanılması;

- yüksək rəqabət qabiliyyətinə malik İKT sektorunun inkişafında intensivləşdirmə proseslərini təmin etmək, bu sahənin ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalaşdırılmasında və ixracət təyinatlı yüksək elmtutumlu və kapitaltutumlu mal və məhsulların istehsalının həcmnin artırılması, xidmətlərin, çeşidinin genişləndirilməsi;
- son vaxtlar inkişaf prosesləri gücləndirildiyi metallurgiya sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətlərinin səmərəli təşkili ilə bərabər, bu sahədə ixrac potensialının artırılması məqsədilə, rəqabətqabiliyyətli və ixrac oluna bilən metallurgiya sənayesi məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması;
- ölkənin energetika sənayesinin regiondakı ixrac potensialının daha dərinəndən araşdırılması, ixrac imkanlarının reallaşdırılması üçün bu sahədə iri layihələrinin reallaşdırılmasına baxılması;
- Azərbaycanın zəngin təbii ehtiyatları potensialını nəzərə alaraq, regionlarda tikinti materiallarının ixracının şaxələndirilməsi üzrə ölkənin mövcud imkanların dərinəndən araşdırılması və real ixrac hədəflərinin müəyyənəşdirilməsi;
- ölkənin aqrar sektor üzrə beynəlxalq ekspertlər tərəfindən qəbul edilən müqayisəli üstünlük elementləri, bu sahədəki yüksək potensialdan çıxış etsək, ixrac təyinatlı məhsulların dünya bazarlarına çıxarılması istiqamətində daha effektivli tədbirlərin görülməsi, zəruri halda əlavə olaraq, yeni Dövlət proqramının, məsələn, “AR-nın kənd təsərrüfatı sektorunda və aqrar sənaye kompleksində 2015-2020-ci illərdə ixrac potensialının genişləndirilməsi tədbirlər üzrə Dövlət Proqramı”nın işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi;
- ölkənin qeyri-neft ixracında yeyinti sənayesinin son dövrlərdə artan potensialının daha da gücləndirilməsi, tədbirlərin sayının və coğrafiyasının genişləndirilməsi, bu bir tərəfdən əhalinin ərzaqla təminatı təhlükəsizliyinə əlavə töhfələr verir, digər tərəfdən ixracın strukturunun diversifikasiyalaşdırılmasını intensivləşdirir;
- qeyri-neft ixrac potensialının artırılmasında müstəsna rol oynayan regionların təsərrüfat subyektlərinin və xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının xarici bazarlarda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, onların maraqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi, bu sahədə effektivli tədbirlərin görülməsi hesabına regionların qeyri-neft sektoru ixrac potensialının artırılmasında fəal iştirakının təmin edilməsi və s.

Nəticə və təkliflər

Aparılan tədqiqat üzrə aşağıdakı nəticə və təklifləri göstərmək olar:

- Azərbaycanın gələcəkdə “Holland sindromu” ilə qarşılaşmaması üçün milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılması proseslərinin, ilk növbədə, qeyri-neft sektorunun ixrac təmayüllü sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi mütləq vəzifələr kimi həll edilməlidir. Bunun üçün bir qrup vəzifələrin öhdəsindən gəlmək lazımdır:
- istehsalın və ixracın sahə strukturu təkmilləşdirilməlidir;
- ölkədəki mövcud ixrac potensialı təbii-iqtisadi resurslar fəal surətdə təsərrüfat və xarici ticarət dövryyəsinə cəlb edilməlidir;
- özəl sektorun ixrac əməliyyatlarında iştirakının genişləndirilməsi tədbirləri gücləndirilməlidir;
- xarici-iqtisadi əlaqələrin qeyri-neft ixrac sahələri istiqamətində təşkilı təkmilləşdirilməlidir;
- ixracın həcmının artırılmasına əlavə stimullar verən investisiya siyasəti formalaşdırılmalıdır;
- ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi tədbirləri genişləndirilməlidir;
- neft amillərindən yararlanaraq, bir sıra neft emalı sahələrinin, ilk növbədə neftkimya kompleksinin inkişafı və ixrac potensialının artırılması təmin olunmalıdır və s.;

Qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir sıra istiqamətlər üzrə məsələlərin həlli vacibdir:

1. Milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılmasının müasir meyarlarının əsasında ixrac yönümlü iqtisadiyyat sahələri daha prioritet kimi qəbul edilməlidir;

2. İxrac potensialının hərəkətə gətirə biləcək çoxfunksional tənzimləmə və təkmilləşdirmə mexanizmləri ölkə iqtisadiyyatının müasir inkişaf tendensiyaını, dünya əmtəə bazarlarının spesifik xüsusiyyətlərini, qlobal iqtisadi inkişaf proseslərini və iqtisadi transformasiyaların təsirini də nəzərə almaqla, işlənib hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir;

3. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının yüksəldilməsində iştirak perspektivləri olan təbii və iqtisadi meyarlar dərinlən araşdırılmalı, öyrənilməli və bunların əsasında effektiv

nəticələrə qadir qeyri-neft ixracı məhsullarının istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri gücləndirilməlidir;

4. Ölkənin qeyri-neft sektoru sahələrinin hər birinin, o cümlədən, müasir iqtisadiyyat sahələrinin (İKT, turizm, kosmik sənayesi və s.) ixrac potensialı obyektiv qiymətləndirilməli, ən azı 10 il öncəyə proqnozlaşdırılması, sahənin ixrac potensialının məhsuldarlıq göstəricilərinin müəyyənləşdirilməsi və bu meyarlara adekvat olaraq, ixrac potensialının artırılması tədbirləri reallaşdırılmalıdır;

5. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının dəstəklənməsi üzrə dövlət mexanizmlərinin yenilənməsi və səmərəliliyinin artırılması zərurəti qalmaqdadır;

6. Ölkənin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının yüksəldilməsi məqsədilə daha müasir və ünvanlı xarakter daşıyan xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlət siyasəti formalaşdırılmalı, bu investisiyalarının cəlbi, yönəldilməsi və səmərəli istifadəsi proseslərinin optimal idarəedilməsi mexanizmləri işlənilib hazırlanmalıdır;

7. Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının artırılmasında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının ciddi əhəmiyyətini nəzərə olaraq, bu sahənin kompleks inkişafının təmin edilməsi məqsədilə Dövlət Proqramları, Strategiyalar, Konsepsiyalarla yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq inteqrasiyasına əsasən qeyri-neft sektorunun ixrac məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılmasına imkan verən iri beynəlxalq layihələrin hazırlanması və reallaşdırılmasına baxılması, beynəlxalq şirkətlərin yaradılması, ölkənin ixrac potensialı məhsullarının dünya bazarlarında möhkəmlənməsi üçün ölkə qrupları, ölkələrarası, beynəlxalq təşkilatlar və qurumlarla əlaqələrin genişləndirilməsi, bu əlaqələrdən ixrac potensialının artırılması tədbirlərində fəal istifadə edilməsi tədbirlərinin daha da gücləndirilməsi vacib hesab olunur və s.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı işlərdə dərc olunmuşdur:

1. Алиев В.Н. «Проблемы регулирования использования экспортного потенциала Азербайджана в условиях рыночной экономики»././ «Вопросы экономических наук», «Издательство Спутник» №5(44) 2010, Москва

2. Əliyev V.N. "Azərbaycanın ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemləri".// Elmi əsərlər, Azərbaycan Milli elmlər Akademiyası, Bakı, Azərbaycan, 2010-cu il
3. Əliyev V.N "İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin makroiqtisadi problemləri".// Elmi əsərlər, Azərbaycan Milli elmlər Akademiyası, Bakı, Azərbaycan, 2010-cu il
4. Əliyev V.N "Aqrar sahədə xarici-iqtisadi əlaqələrin inkişaf perspektivləri və tənzimlənməsi yolları".// "Azərbaycan inkişaf etmiş cəmiyyətə doğru: reallıqlar, perspektivlər", Azərbaycan Universitetinin nəşriyyatı, Bakı, Azərbaycan, 2011
5. Əliyev V.N "Neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafında rolunun artması".// "Milli iqtisadiyyatın modernləşməsi, mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər", Avropa nəşriyyatı I 4702060106, 8032-2011 qrifli nəşr, Bakı, Azərbaycan. 2011-ci il
6. Əliyev V.N "Millenium Turizm, Konqres DMC" MMC Azərbaycan Turizminə öz dəyərli tövəsinə verir. <http://ru.trend.az/capital/buziness/1824960> TREND İnformasiya agentliyi 16.02.2011, Bakı Azərbaycan, 2011-ci il
7. Алиев В.Н. «Стратегия нефтегазового экспорта Азербайджана в современный период».// «Экономика, Социология и Право», «Москва 2010», Наука+ «ПИ ФС77-28914» 123022, Москва
8. Алиев В.Н. «Проблемы регулирования использования экспортного потенциала Азербайджана в ненефтяном секторе».// «Финансовая Аналитика», «Финансы и Кредит», 3(45) Январь 2011, 111401, Москва, 2011г.
9. Алиев В.Н. «Транспортный фактор Азербайджана в системе внешнеэкономических связей».// «Экономка, Социология и Право», ООО «ИНГН» 11(35) Том 2 Ноябрь, Москва, ул.Орджоникидзе, д.11, 2012г.

Алиев Вугар Намик оглы

**Проблемы регулирования использования экспортного
потенциала в не нефтяном секторе Азербайджана**

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении освещаются актуальность темы, степень исследования проблемы, цель и задачи, предмет и объект исследования, научная новизна, практическое значение работы и апробация ее результатов.

В первой главе – **«Теоретико-методологические основы регулирования экспортного потенциала не нефтяного сектора»** - исследуются теоретические основы регулирования экспортного потенциала не нефтяного сектора, вопросы повышения роли эффективного использования экспортного потенциала не нефтяного сектора в развитии национальной экономики.

Во второй главе – **«Существующее состояние и оценка использования экспортного потенциала не нефтяного сектора в Азербайджане»** - изучаются тенденции развития и проблемы диверсификации экономики страны, на основе многолетних статистических данных анализируются существующее состояние и основные показатели не нефтяного сектора, оценивается экспортный потенциал не нефтяного сектора Азербайджана.

В третьей главе – **«Направления совершенствования регулирования использования экспортного потенциала не нефтяного сектора в Азербайджане»** - рассматриваются правовая база регулирования экспортного потенциала не нефтяного сектора и вопросы его совершенствования, определяются пути повышения использования экспортного потенциала не нефтяного сектора в условиях глобализации и направления совершенствования регулирования экспортного потенциала в данном секторе.

В заключении даны выводы и предложения, полученные в результате проведенного исследования.

Aliiev Vuqar Namiq

**The Problems of Regulation The Usage of Export Potential in
Non-oil Sector of Azerbaijan**

SUMMARY

The economy of Azerbaijan has entered to dynamic course of development in modern conditions. The country has successfully integrated into the global economic system, increases the rating of the national economy of Azerbaijan in the international arena. However, the dependence of economy from oil and its export like raw material still remains.

Scientific research, theoretical and methodological issues in the identification of export potential of Azerbaijan's economy, diversification of foreign trade turnover, expansion of export-oriented industries and enterprises, goods and products, the improvement of the legislative base and export promotion, the rational directions of development of export in the country are studied with the influence of globalization. Azerbaijan traditionally had a competitive and export-oriented industrial sectors, agriculture. The industry has the potential to increase exports and expand its range.

The main macroeconomic indicators of the economy, especially industry, the oil industry, the export structure are analyzed. Effective areas of potential exports and improvement the development of the national economy are considered too. There is concentrated attention through deep analysis and comparison of on the main problems of slowdown in export-oriented sectors of the economy and increasing the export potential of Azerbaijan.

A number of recommendations and proposals for the intensification of economic development of the country, its export-oriented industries and rational economic modeling export promotion, improving its basic mechanisms and tools are justified and proposed.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ
НЕФТЯНАЯ АКАДЕМИЯ

На правах рукописи

АЛИЕВ ВУГАР НАМИК оглы

**ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В НЕНЕФТЯНОМ
СЕКТОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Специальность: 5304.01 – “Виды экономической деятельности”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по экономике

БАКУ – 2015